

Криськов Андрій Анатолійович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри українознавства і філософії Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя

Рецензія на монографію

Бондаренко О. В. Міста Наддніпрянської України за імперської доби (1785–1917 рр.): історіографічний дискурс: монографія. Кропивницький: Видавець Лисенко В. Ф., 2021. 364 с.

Глобальні трансформації, що сьогодні відбуваються в усіх ключових сферах життя сучасного світу, змушують по-новому подивитися на чимало явищ, які є невіддільними компонентами світового історичного процесу. Якраз до таких явищ, поза всяким сумнівом, належить місто.

Виняткова роль міста у формуванні економічних, господарських, соціальних, політичних, культурних підвалин цивілізації ставить проблему вивчення закономірностей його творення й розвитку на одне з пріоритетних місць у світовій та українській історичній науці. Зусиллями науковців місто стало усвідомлюватися як складне соціально-історичне явище, котре потребує комплексного дослідження. Місто, сконцентрувавши в собі всі основні риси суспільства, є його своєрідною моделлю. Саме в містах найяскравіше позначається динаміка суспільного розвитку.

Історія міської цивілізації – неосяжне та вкрай цікаве й дивовижне явище, яке нероздільно пов'язане з державою та визначає її історію. Як відносно самостійне явище й активний чинник історичного процесу, місто безпосередньо впливало на окремі складники цивілізаційного розвитку та на історичний процес загалом. Тому всебічне, повне й об'єктивне дослідження міста є одним з ключових завдань історичної науки, актуальною науковою та науково-практичною проблемою. Поза тим сьогодні для історичної науки

актуальним є завдання не лише емпіричного дослідження різноманітних сторін історії міст, а й історіографічного узагальнення, наукової рефлексії та теоретично-методологічного осмислення проблем, що вивчалися істориками попередніх періодів, підведення певних підсумків, накреслення подальших шляхів розробки міської історії.

Саме до досліджень у форматі проблемно-тематичної історіографії належить рецензована монографія О. Бондаренка. У ній вперше у вітчизняній історичній науці проведено узагальнювальне комплексне історіографічне дослідження соціально-економічного та соціокультурного процесів у містах Наддніпрянської України імперської доби. Здійснено періодизацію проблеми у відповідності з розвитком історичної думки та сучасних теоретико-методологічних підвалин історіографії. Схарактеризовано провідні етапи, напрями та специфічні особливості дослідження теми. Виділено три основні історіографічні періоди наукового розроблення проблеми: імперський – кінець XVIII – початок XX ст.; радянський – 1920-ті рр. – 1991 р. та сучасний – 1991–2021 рр., які характеризують пріоритетні тенденції історіографії дослідження міської історії.

Визначено здобутки учених в обґрунтуванні концептуальних засад історії міст. Визначено внесок науковців в осмислення, становлення та еволюції міського самоврядування, соціально-економічного та соціокультурного розвитку міст. З'ясовано особливості історіографічної інтерпретації проблеми в науковій літературі останньої чверті XVIII – початку XXI ст. та зміни у її дослідженні в різні історіографічні періоди. Визначені головні чинники, які впливали на розвиток досліджень з порушеної проблеми.

Структура монографії логічна, послідовна, аргументована та детально осмислена. Монографія складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел та літератури. Така структура, на нашу думку, є вдалою, оскільки дала змогу повною мірою розкрити предмет дослідження.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, об'єкт, предмет, мету, хронологічні та територіальні межі дослідження.

У першому розділі – «Визначення поняття «місто», його типологія та функціональне призначення в історіографії» аналізується стан дослідження цієї складної та недостатньо вивченої методологічної проблеми. Автор стверджує, що використання досвіду іноземних та вітчизняних дослідників спонукає учених до думки щодо безплідності спроб визначення міста за допомогою застиглого набору критеріїв та ознак. Тому в сучасній вітчизняній історіографії місто починає розумітися передусім як складний, динамічний соціокультурний універсум, котрий зумовлює зміну парадигми знання про місто загалом. Через це сьогодні найактуальнішими стають дослідження міського феномену, що мають міждисциплінарний характер. Однак деякі дослідники притримуються думки, що очевидно, єдиного визначення не може бути знайдено взагалі. По-перше, тому що будучи складною системою, місто повертається до дослідника однією або декількома гранями. Залежно від поставлених завдань кожен напрямок в урбаністиці схильний видавати саме ці грані за універсальні принципи. По-друге, міста розвиваються як в часі, так і в просторі і, відповідно, не можуть бути схожими один на одного як більярдні кулі з однієї партії. Отже, при неможливості знайти однозначне тлумачення, постає питання про класифікацію міст, але й тут ми вступаємо на дуже хиткий ґрунт невизначеності, бо існує тисяча способів класифікувати цей матеріал.

Другий розділ – «Міське самоврядування Наддніпрянської України в 1785–1917 рр. у працях дослідників» присвячений вивченню історії міських самоврядних інституцій. Ця проблема знайшла відображення у різнобічних за проблематикою та глибиною з'ясування тих чи інших аспектів, формою й жанром наукових публікаціях, зокрема в узагальнювальних працях і спеціальних монографічних дослідженнях, довідковій, науково-популярній

та навчальній літературі, зайнявши належне місце в сучасному історіографічному дискурсі. Автор проаналізував особливості історіографічної інтерпретації створення, становлення та еволюції органів міського самоврядування та їхньої фінансової діяльності в публікаціях дорадянської, радянської та сучасної історіографії.

У третьому розділі – «Економічний розвиток міст Наддніпрянщини: історіографічний дискурс» О. Бондаренко розглянув публікації, що стосуються економічних процесів в містах України за імперської доби. Автор слушно стверджує, що в дорадянській історіографії було визначено напрям дослідження економічного розвитку міст та були порушені важливі аспекти проблеми з погляду постановочного контексту. Для праць цього періоду була притаманна зосередженість передусім на загальноімперських матеріалах та статистичних дослідженнях. В історіографії радянського періоду ця тема не знаходилась у центрі уваги дослідників, а нечисленні праці, що вряди-годи виходили з друку, мали зазвичай негативну спрямованість й наперед запрограмований результат дослідження. В сучасній історіографії поряд з традиційними аспектами вивчення теми, українські вчені певну увагу приділяють й сучасним напрямам наукового пошуку, серед яких форми та методи внутрішньої та зовнішньої торгівлі в українських містах, приватне підприємництво в усіх сферах міської економіки тощо. Особливістю сучасних наукових студій є те, що вивчення економічного розвитку в містах здійснюється нерівномірно як в регіональному так і в хронологічному вимірах.

Попри побутування стереотипу щодо найбільшої вивченості міського економічного розвитку, аналіз літератури свідчить, що далеко не всі його аспекти знайшли своє висвітлення та не порушені навіть у постановочному ключі. Промисловий розвиток міст розглядається переважно у контексті аналізу економічних явищ загалом на українських теренах або ж поміж інших проблем у дослідженнях історії міст певних регіонів чи окремих міських поселень.

Четвертий розділ – «Міські стани Наддніпрянської України як об'єкт дослідження» складається з трьох підрозділів: історіографія купецтва; міщанство у працях науковців та дослідження історії бладійності міської еліти. У монографії зазначається, що історія міських станів, передусім купецтва та міщанства, в імперській та радянській історичній науці не належали до пріоритетних напрямів дослідження. У сучасній вітчизняній історіографії спостерігається певний інтерес до історії міських станів, особливо це стосується історії купецтва. Основними напрямками дослідження історії міських станів є джерела формування, структура міських станів, їхня роль щодо формування буржуазного суспільства, динаміка чисельності, еволюція соціального та правового статусу міських станів, господарська діяльність, матеріальний рівень життя та особливості побутової культури, організаційні структури та діяльність самоврядування міських станових громад.

Загалом рецензована монографія є цілісним, самостійним, оригінальним і завершеним науковим дослідженням, вагомим внеском у вітчизняну історичну науку. Монографія справляє позитивне враження й заслуговує на високу оцінку та стане в пригоді тим, хто цікавиться минулим.